

VIGMANTAS BUTKUS

Literatūrinė XX a. totalitarizmo ir XXI a. (e)migracijos vaizdinių galerija

<https://doi.org/10.51554/Coll.21.47.10>

Zanda Gūtmane, *Totalitārisma traumu izpausmes Baltijas prozā*, Sērija: Salīdzināmā literatūra (Baltijas literatūra), Rīga: Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts, [2019], 591 p., ISBN 978-9984-893-41-9.

Laura Laurušaitė, *Literatūra, mobilumas, imago: Lietuvių ir latvių XXI a. (e)migracijos patirtys*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019, 321 p., ISBN 978-609-425-257-0.

2019 m. pasirodė dvi baltistinio pobūdžio komparatyvinės literatūrologijos monografijos, kurias prasminga pristatyti ir aptarti drauge: Liepojos universiteto profesorės Zandos Gūtmanės *Totalitarizmo traumų išraiškos Baltijos prozoje* ir Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto mokslininkės Lauros Laurušaitės *Literatūra, mobilumas, imago: Lietuvių ir latvių XXI a. (e)migracijos patirtys*. Gūtmanės knyga yra jau penktasis serijos „Lyginamoji literatūra (Baltijos literatūra)“ leidinys, tęsiantis ir plėtojantis fundamentinius lyginamuosius šios srities tyrimus¹. Pristatomojoje Laurušaitės monografijoje tam tikra prasme taip pat yra tęsiami ir plėtojami ankstesnieji emigracijos, išeivijos prozos tyrimai, pradėti jos knygoje *Tarp nostalgijos ir mimikrijos. Lietuvių ir latvių pokario išeivijos romanai* (2015).

Abiems monografijoms būdingas panašus požiūris į literatūros tekstus kaip į istorinės, socialinės, politinės, ekonominės ir joms artimos realybės atspindėjimą,

1 Priminsiu, kad ketvirtasis leidinys – šios serijos koordinatoriaus, atsakingojo redaktoriaus akademiko Benedikto Kalnačo monografija *Postkolonijinė Baltijos drama. Modernumas, kolonializmas ir postkolonializmas latvių, estų ir lietuvių dramaturgijoje* (2011) – irgi buvo recenzuotas žurnale *Colloquia*, žr.: Vigmantas Butkus, „Latvių, estų ir lietuvių dramos postkolonializmo veidrodyje“ (2012, Nr. 28, p. 204–209).

kaip į šios realybės poveikio žmogui, tautinei ir kitokiai žmonių bendruomenei raišką. Mokslininkų žvilgsnis dažnai fokusuojamas labiau ne ties pačiais tekstais, tuo labiau ne ties filologine, estetinė, menine jų reikšme, bet ties jais perteikiama „užtekstine“ tikrove. Kad ir rizikuodamas gerokai supaprastinti, pasirinktąsias Gūtmanės ir Laurušaitės analizės pozicijas pirmiausia vis dėlto ryžčiausi apibūdinti kaip antropologines visų bendriausia šios sąvokos prasme, pačią analizę sąlygiškai ir šiek tiek metaforiškai pavadindamas plačia, įdėmia ir skvarbia antropologine metažiūra. Metažiūra, kadangi kaip tokišos – antropologinės ar bent antropologiškos – žiūros rezultatus galima, o neretai ir reikia vertinti labai didelę dalį abiejose monografijose aptariamų tekstų.

Pavyzdžiui, Laurušaitė ne vienoje vietoje cituoja tiesiogines antropologines rašytojos Gabijos Grušaitės intencijas, pasireiškusias kūrybiniame procese: „Antropologas stebi ne iš šono, bet viską patiria kartu su tiriamuoju, dalyvaudamas jo gyvenime, veikloje. Mano tekstų kūrimas irgi paremtas tokia metodika – aš buvau stebėtoja, kuri dalyvavo žmonių, panašių į Stasį [Šaltoką], gyvenime“; „[n]orėjau, kad knygoje išliktų antropologinis tekstas“ (LMI, 26, 274)². Pabrėžiamas antropologinis kai kurių rašytojų išsilavinimas: „Kadangi Lacytis³ yra baigęs antropologiją (kaip ir Grušaitė), spėtina, kad jis irgi turi antropologinį tikslą atskleisti vieno socialinio sluoksnio [...] profesinę kalbėseną“ (LMI, 275).

Netiesioginių, implicitinių antropologinių ar antropologiškų intencijų ar bent tendencijų galima justi esant daugumoje monografijose plačiau analizuojamų ir siauriau aptariamų knygų, kurių Gūtmanė šaltinių sąrašė išvardija net 82, o Laurušaitė – 59. Taigi abiejų tyrimų imtis labai plati, o tarp šaltinių dėsningai dominuoja autobiografinio, patirtinio, dokumentinio, tiksliau, dokumentiško pobūdžio tekstai, asmeninės ir kolektyvinės atminties, taip pat pavėluotos, uždelstos atminties (*aizkavētā atmiņa*) ir postatminties (*pēcatmiņa; post-memory*) tekstai. Paprastai jie yra realistinės pakraipos, juose nemažai tikro ir imitacinio, fikcinio istoriškumo, dienoraštiškumo, kronikiškumo.

2 Santrumpa LMI recenzijoje žymima Laurušaitės knyga *Literatūra, mobilumas, imago...*, santrumpa TTI – Gūtmanės knyga *Totalitārisma trauma izpaušmes Baltijas prozā*. Skaičius šalia santrumpos nurodo atitinkamos knygos puslapio numerį.

3 Kalbama apie latvių rašytoją Vilį Lacytį (*Vilis Lācītis*, tikr. *Aleksandrs Ruģēns*).

Nacistinio ir komunistinio režimų įspaudai

Gūtmanės monografiją, be įprastų pradžios ir pabaigos skyrių (pratarmės, įvado, literatūros ir šaltinių sąrašo, reziümė anglų kalba ir kt.), sudaro trys nevienodo dydžio pagrindiniai dėstomieji skyriai: neilgas, vos trisdešimt kelių puslapių „Baltijos raštijos ir istorijos paralelės iki 1939 metų“ (*Baltijos rakstniecības un vēstures paralelēs līdz 1939. gadam*), beveik trijų šimtų puslapių „Totalitarizmas ir jo padariniai Baltijoje: istorijos ir literatūros tarpusavio ryšiai“ (*Totalitārisms un tā sekas Baltijā: vēstures un literatūras kopsakari*) ir maždaug pusantro šimto puslapių „Totalitarizmo traumų literatūrinių reprezentacijų įvertinimo galimybės“ (*Totalitārisma traumu literāro reprezentāciju izvērtējuma iespējas*). Aptariama knyga priklauso niekur oficialiai lyg ir neišskiriamam, bet seniai egzistuojančiam monografijų tipui, kurį būtų galima pavadinti vadovėline monografija ar monografija-vadovėliu. Autorė įvade paaiškina, kad jos sumanymas kilo Liepojos universitete atsiradus Baltų filologijos ir kultūros studijų programai, kurioje dėstomas Baltijos literatūros kursas:

Į šio tyrimo pirmuosius du skyrius įtraukti apžvalginiai (*pārskatu*) blokai radosi palaipsniui kaip studijų ir tiriamojo proceso rezultatas. Jie daugiausia skirti humanitarinių mokslų studentams, ypač baltų filologijos, istorijos ir kultūros studentams, ir naudojami kaip mokymo medžiaga (*kā mācību materiāls*) (TTI, 16–17).

Trečiasis knygos skyrius yra kiek kitokios specifikos, jis jau visiškai tiesiogiai skirtas totalitarizmo, konkrečiai nacizmo ir stalinizmo, komunizmo trauminių patirčių literatūrinės raiškos analizei. Žvalgoma, kiek ir kaip Holokausto ir deportacijų patirtys formavo literatūrinį ir ne tik literatūrinį Baltijos kolektyvinės atminties naratyvą, kaip šis naratyvas plėtojosi, kaip funkcionavo, kokią turėjo asmeninę, egzistencinę reikšmę ir visuomeninį, politinį svorį. Kaip pradinė atspara, pirmiausia orientuojantis į sudėtingą Holokausto problematiką, pasitelkiamas platus literatūrinis, kultūrinis Vakarų ir Rytų Europos kontekstas, minint, pvz., Curzio Malaparte's, Viktoro Emilio Frankl'o, Tadeusz'o Borowskio, Anne'os Frank, Iljos Erenburgo veikalų ir jų įžvalgų reikšmę. Tvirčiausia metodologine atrama laikoma ir bene daugiausia kliaujamasi apibendrinamaisiais kultūrinės traumos tyrinėtojų darbais, tarkime, amerikiečių sociologo Jeffrey C. Alexander'io. Gūtmanė reziūmuoja, kad Alexander'is kviečia ieškoti išsamių, smulkmeniškai išplėtotų atsakymų į tokius klausimus:

1) kas atsitiko (skausmo apibūdinimas); 2) kas išgyveno traumuojančią skausmą (aukų apibūdinimas); 3) kokia yra traumos aukų santykių visuma su platesne visuomene; 4) kas sukėlė traumą ir kas yra atsakingas už tai, kas nutiko (traumą sukėlusiuju apibūdinimas) (TTI, 388).

Ir priduria, kad „[t]iek sovietų, tiek nacizmo represijų patirties reprezentacijos preciziškai atitinka Jeffrey C. Alexander’io pateiktą naracijos schemą“ (TTI, 388), toliau analitiškai atskleisdama tas atitiktis, jų pavidalus ir variacijas.

Prisipažinus, kad siekiama parodyti įvairialypę trauminės patirtis išreiškiančios Baltijos prozos įtaką kolektyvinės atminties ir visuomenės identiteto formavimuisi Baltijos šalyse, šis siekis realizuojamas chronologine tvarka. Pirmosios analizuojamos „trauminės patirties transformacijos iki 1953 metų“ (TTI, 387), tam pasitelkiant Holokausto nusikaltimų liudijimą Abraomo Suckeverio (*Abraham Sutzkever*) atsiminimų knygoje *Iš Vilniaus geto (Fun vilner geto, 1946)* ir deportacijų patirties aprašymą pirmajame Dalios Grinkevičiūtės atsiminimų variante (1949–1950). Paskiausiai analizuojamas uždelstos atminties ir postatminties fenomenas, kurio žvalgomasi įvairiuose dokumentiniuose ir fikciniuose XXI a. pradžios tekstuose. Iš fikcinių pasitelkiami šie: Krasnojarske gimusios antros kartos tremtinės Maros Zalytės (*Māra Zālīte*) romanas *Penki pirštai (Pieci pirksti, 2013)*, tremtinių šeimos trečios kartos atstovės Andros Manfeldės (*Andra Manfelde*) knygos *Žeminės vaikai (Zemnicas bērni, 2010)*, *Namo grįžo basa (Mājās pārnāca basa, 2018)*, Rūtos Šepetytės romanas *Tarp pilkų debesų (Between Shades of Gray, 2011)* ir Mario Bērzinio (*Māris Bērziņš*) romanas *Švino skonis (Svina garša, 2015)*. Galop daromos išvados, kad nors kultūrinėje komunikacijoje „Holokausto trauma [...] Lietuvoje ir Latvijoje vis dar tebelaikoma antrine“ (TII, 528), dėl besikaupiančios ir įvairiai tekstiškai transliuojamos empatijos jau yra priartėjęs tokios sampratos kaitos ar net lūžio momentas. Sakoma, kad „[d]auguma antrojo XXI amžiaus dešimtmečio Baltijos literatūros pavyzdžių byloja pasirengimą išklaudyti, įsitraukti, įsijausti ir prisiimti atsakomybę ne tik už tai, kas priklauso nuo dabarties generacijos, bet ir už ankstesnių generacijų pasirinkimus“ (TII, 534).

Reikėtų paaiškinti atidesnį recenzijos skaitytoją galėjusią nustebinti frazę „Lietuvoje ir Latvijoje“, kuri ką tik pasirodė knygos apie *visų trijų* Baltijos šalių literatūras citatoje. Frazė susijusi su, mano nuomone, vienu keisčiausių metodologinių sprendimų – trečiajame monografijos skyriuje atsisakyti estų literatūros ir į analizės lauką lygiavertiškai Latvijos ir Lietuvos autorių veikalams įtraukti

rusų rašytojo Aleksandro Solženicyno kūrinis *Viena Ivano Denisovičiaus diena* (*Один день Ивана Денисовича*, 1962) ir *Gulago archipelagas* (*Архипелаг ГУЛАГ*, par. 1958–1968).

Apie šį sprendimą autorė informuoja dar įvade, nurodydama, kad paskutiniame knygos skyriuje analizei „kaip pavyzdžiai pasirinkti pirmiausia Latvijos ir Lietuvos raštijai priklausantys literatūros veikalai, *Estijai paliekant konteksto vaidmenį* [išskirta – V. B.]“, be to, šiame skyriuje „[L]ietuvių ir latvių raštija apžvelgiamą ją glaudžiai siejant (*ciešā saiknē*) su tekstais, kurie [...] istoriškai buvo reikšmingi Baltijos kultūrinei erdvei“ (TTI, 15). Kaip tokie tekstai ir pristatomi minėtieji Solženicyno kūriniai, ypač garsusis *Gulago archipelagas*. Aktualizuojami faktai, kad šis kūrinys 1965–1967 m. paslapčiomis rašytas ir Estijos miestelyje Otepėje, kad jame taip pat minimi ir Baltijos tautų atstovai tremtiniai, romane vaizdžiai atskleidžiant, „kad mūsų [trijų] tautų tragedija yra tikrai vienas nedidelis lašas milžiniškame stalinistinės pragaišties vandenyne“ (TTI, 464–465, 470). Betgi svarbiausia – akcentuojama *Gulago archipelagą* tiek stagnacijos, tiek Atgimimo metais buvus nacionalines ribas peržengiančiu, iš pradžių slapta platinamu, o vėliau viešai prieinamu (ir) „baltijiečių (*baltiešu*) kančias vienijančiu pasakojimu“ (TTI, 486). Motyvuotai paaiškinama, kad jis buvo vienas iš itin svarbių faktorių, inspiravusių (nebūtinai tiesiogiai) tekstines, kultūrinės deportacijų traumas eksternalizacijas pačiose Baltijos šalyse.

Taigi Solženicyno kūrybos pritraukimas prie Baltijos prozos trečiajame skyriuje *summa summarum* atrodo pagrįstas, nes atitinka monografijos koncepciją, prasmingai praplečia pastarosios lauką, tačiau estiškojo dėmens kaip lygiaverčio eliminavimas iš šio skyriaus palieka nemažai neatsakytų klausimų. Pirmiausia dėl trauminių patirčių intensyvumo, raidos ir nacionalinės specifikos šioje šalyje. Tuo labiau, kad antrajame, dvigubai didesniame skyriuje estiškasis dėmuo, proporcingai latviškajam ir lietuviškajam, integruotas labai produktyviai ir sėkmingai. Jame, be įvadinio, vien tik politinei istorijai skirto poskyrio, yra dar vienuolika įvairiems istoriniams laikotarpiams ir reiškiniams skirtų poskyrių, kuriuose paraleliai pateikiami atitinkami istoriniai duomenys ir pati įvairiausia literatūrinė jų interpretacija latvių, lietuvių ir estų prozoje. Kai kuriais atvejais estų proza net dominuoja, taip sudaromas įspūdis, kad ji meninio įtaigumo prasme Baltijos šalyse galimai yra stipriausia.

Tarkime, karo pabaigos pasipriešinimo ir pokario partizaninio judėjimo istorinis naratyvas penktajame poskyryje iliustruojamas ir (per)interpretuojamas

pristatant lietuvių skaitytojams neblogai pažįstamo prozininko Jaano Krosso romaną *Sustingęs skrydis* (Paigallend, 1998), mūšiuose prieš SSRS kariuomenę dalyvavusio, vėliau į Vakarų pasitraukusio Arvedo Viirlaido romaną *Kapai be kryžių* (Ristideta hauad, 1952), partizano dukters, vaikystę praleidusios partizanų bunkeryje, estų rašytojos Ene Mihkelson romaną *Maro kapas* (Katkuhaud, 2007). Tiesa, čia pat trumpai aktualizuojami ir dar vienas kitas prozos darbas, tarp jų ir latvių bei mūsiškių autorių, pavyzdžiui, Mariaus Ivaškevičiaus *Žali* (2002).

Lietuvių rašytojų kūriniai, demonstruojant tikrai profesionalų įsigilinimą į juos, jų konteksto išmanymą, daugiausia traktuojami įprastų paradigmų rėmuose kaip atitinkama prasminga ir iliustratyvi vienos ar kitos epochos, vienos ar kitos istorinės, politinės, visuomeninės situacijos ir asmens savivokos, savijautos joje raiška. Sudėtingų, komplikuočių egzilio būsenų raiška Antano Škėmos *Baltoje drobulėje* (1958), ideologizuotos asmenybės „susiskaldymo“ (TTI, 257) raiška vadinamojo „atšilimo“ metu Alfonso Bieliausko *Kauno romane* (1966), „identiteto krizės ir net kraštutinio pesimizmo“ (TTI, 297) raiška sovietmečio pabaigos visuomenėje Ričardo Gavelio *Vilniaus pokeryje* (1989) ir panašiai. Ne visai nauja, bet kiek neįprastesnė yra Kazio Borutos *Baltaragio malūno* (1945) traktuotė, pateikiant ją daugiausia kaip tokią kūrinį, kuris, priešingai nei kiti monografijoje analizuojami prozos darbai, „ne atskleidžia laikmetį, bet jį paslepia“ (TTI, 140), – kaip karo metų kūrėjo būseną, kuriai būdinga bent iš dalies atsiriboti nuo šiurpios totalitarinės realybės pabėgant į fantazijų pasaulį. Šią situaciją Gūtmanė subtiliai palygina su maro metu į žaismingus pasakojimus pabėgusia, juose pasinėrusia draugų kompanija Giovanni'o Boccaccio *Dekameronė*.

Skaitant monografiją kelis sykius šmėkštelėjo mintis, kad šiek tiek panašia maniera apibendrinančius savo veikalus rašė Vytautas Kubilius, asociatyviai pritraukdamas įvairiausių plačius kontekstus, įpindamas tolimus palyginimus, tik daug spontaniškiau, tirščiau ir „romantiškiau“. Dar pagalvojau, kad autorės sumanymas didžiąją monografijos dalį kaip mokymo medžiagą orientuoti į platesnę studentų auditoriją yra racionalus, turint galvoje nedžiuginantį realų tokių ir panašių mokslo knygų auditorijos dydį. Skaitydamas kai kuriuos, ypač estiškuosius, monografijos epizodus ir pats ne kartą jaučiausi it atradimų, naujų, nematytų horizontų atsivėrimo džiaugsmą patiriantis studentas.

(E)migracinė savistaba ir saviieška

Laurušaitės tyrimų objektas laiko požiūriu gerokai siauresnis (šaltinių sąrašė esančių knygų ankstyviausia pasirodymo data 2000 m., vėlyviausia 2018 m.), tad jos monografijos struktūra formuojama remiantis ne chronologiniu, bet aspektiniu „(e)migracinio identiteto tipologij[os]“ skerspjuvių (LMI, 45) principu. Pastarąjį diktuoja šiuolaikinė imagologinė metodologija, mano supratimu, puikiai išsitenkanti po jau minėtu plačiu antropologinės metažiūros gaubtu. Teoriniame skyriuje rašoma: „[k]aip emigracinių patirčių kolekcininkė rinkau, katalogavau, analizavau iš literatūrinės medžiagos ryškėjančius (e)migracinius identitetus ir jų patirties formas, kurių išklotinę siūlau skaitytojui“ (LMI, 44). Šioji skerspjuvių išklotinė pateikiama dešimtyje tiriamosios monografijos dalies skyrių ir apima tokias temines imagerijas – įvaizdžių komplektus, su kuriais tapatinama(si) formuojant(is) ar nusakant, vertinant tapatybę, – kaip „[g]eografinė, socialinė, klimatologinė, kulinarinė, etninė, lingvistinė ir kt.“ imagerijos (LMI, 44–45).

Pagal esamą (e)migracinės tematikos knygų kiekį objektyviai gerokai daugiau remiamasi lietuvių rašytojų kūriniais⁴. Gausiai cituojami, parafrazuojami ir interpretuojami Unės Kaunaitės, Paulinos Pukytės, Gabijos Grušaitės, Mariaus Ivaškevičiaus, Zitės Čepaitės, Manto Areimos, Dalios Staponkutės, Vaivos Rykštaitės tekstai. Iš latvių bene dažniausiai į akiratį patenka jau minėto Lacyčio, taip pat Laimos Kotos (*Laima Kota*, buv. *Muktupāvela*), Andros Manfeldės (*Andra Manfelde*), Alvilos Bergo (*Alvils Bergs*) kūriniai.

Kruopščiai ir sistemiskai analizuodama literatūros tekstuose besiskleidžiančias pačias įvairiausias (e)migracijos patirtis, Laurušaitė stengiasi pati perprasti ir monografijos skaitytojui perteikti kuo išsamesnę, reljefiškesnę individualų ir kolektyvinį lietuvių ir latvių (e)migrantų tapatybės paveikslą, koks jis atsiskleidžia autorefleksijos, tarpusavio refleksijos, *kito*, *kitokio* refleksijos, išorinės refleksijos ir panašiuose veidrodžiuose. Aiškėja, kad šis paveikslas labai variantiškas, daugiabriaunis, nevienalytis, fragmentuotas, be to, lakus, galintis „mirgėti“, kisti, kartais net chameleoniškai greitai kisti, priklausomai nuo sąlygų ir aplinkybių, taip pat galintis išblukti, pasidaryti tarsi permatomas. Konstatuojama gana

4 Sakoma, kad „autorės duomenimis, yra pasirodę per 60 lietuvių migrantų sukurtų tekstų ir tik apie 15 šiai tematikai skirtų latvių (e)migrantų grožinių kūrinių“, iš kurių „[t]yrimo akiratyje atsiduria daugiau kaip penkiasdešimt šiuolaikinės lietuvių ir latvių (e)migracijos tekstų“ (LMI, 24).

plačiai paplitus vadinamąją nulinę tapatybę, „kybojimą tarpinėje erdvėje ir ne-sugebėjimą pasirinkti vienos identiteto opcijos“ (LMI, 72).

Bent kiek stabilėnis, vientisėnis, kompleksiškesnis etninis ar tuo labiau (bendra)baltiškasis identitetas darosi lyg ir nebeįmanomas. Jis išskyla tik kaip kritikos, ironijos, dekonstrukcijos objektas, geriausiu atveju, – kaip epizodinės nostalgijos „adresatas“ ar utopinio, bet iš esmės avantiūrinio projekto siekinys. Pavyzdžiui, tokio, koks nacionalumo gaivinimo programos pavidalu vaizduojamas Lacyčio romane *Pabudinti Lačplėšj (Pamodināt Lāčplēsi, 2011)*. Vis dėlto atsargus autorės teiginys, kad „latviai labiau nei lietuviai stengiasi eksponuoti optimistinius tautos vienybės impulsus (Lacytis, Muktupavela, Uozuolas)“ (LMI, 142), mano stebėjimu, gali, o iš dalies turbūt ir turėtų būti aiškinamas ne vien šiek tiek skirtingais abiejų valstybių šiuolaikinės (e)migrantų (temos) literatūros ypatumais. Jis aiškintinas ir skirtinga abiejų valstybių literatūros, kultūros istorija, skirtingu šios istorijos santykiu su tautiškumu ir skirtinga šios istorijos įtaka tiems tekstams, kurie analizuojami monografijoje.

Įdėmiai ir įdomiai atskleidžiami literatūroje atsiveriantys lietuvių ir latvių (e)migrantų lytinis, kalbinis, skonio ir panašūs identitetai, prioritetai, požiūrio į *kitą, kitokį* raiška, dalinėse išvadose dažniausiai konstatuojant – žinoma, su išimtimis – bendrosios mentalinės platformos konservatyvumą, senoviškumą, stagnaciją. Pavyzdžiui:

visiems lenkų tautos atstovams priskiriama „įsivaizduojama“, sumuojanti tapatybę kaip išbaigtas ruošinys. [...] [Tai] – juodadarbis, alkoholicas, keikūnas, padugnė ir *lūzeris*, o charakterologinio įvaizdžio kanoninės konstantos – [kad lenkai yra] nepatikimi, amoralūs, apgavikai“;

Kolektyvinėje vaizdinijoje (imagerijoje) nusėdę ksenofobiškų įvaizdžių įrežiai tokie galingi, kad juos ne visada pajėgia išjudinti pakitę sociokultūrinės realybės standartai. Daugumos veikėjų mąstymui būdingas lengvas ar sunkesnis polinkis į homofobiją;

Mūsų mitybos įpročiai atspindi daugiausiai valstietišką ir sovietinį paveldą, todėl baltiškais laikomi patiekalai [...] užsieniečiams retai atrodo gardūs, o kartais net vertinami kaip atstumiantys, prasčiokiški (LMI, 170, 237, 260–261).

Dažnai pastebima, kad šiais ir panašiais aspektais esama artimumo, net tapatinimo(si) su visu postkomunistiniu Rytų Europos regionu. Artimumas su

juo kai kuriose srityse, tarkime, kulinarinių įpročių srityje, deklaruojamas pačių (e)migrantų, o tapatinimas su juo bendrąja pigios darbo jėgos prasme kone visada jaučiamas iš (e)migrantus priimančiosios pusės. Prisiminus Gūtmanės monografiją, ypač jos trečiojo skyriaus koncepciją, reikėtų pažymėti, kad, nors estai Laurušaitės knygoje tiesiogiai minimi itin retai, gal vos sykį kitą, tačiau būtent šitokiame kontekste puikiai nujaučiami kaip analogiškų (e)migracinių procesų ir patirčių dalyviai, kurie, labai tikėtina, turi daug bendrų (savi)identifikacinių bruožų su pietiniais kaimynais.

Trinarė knygos pavadinimo pradžios frazė *literatūra, mobilumas, imago*, anot autorės, buvo sąmoningai pasirinkta „kaip kritinio tyrimo branduolys“ (LMI, 23). Dar įvade yra išskleidžiamos, pakomentuojamos knygai aktualios visų šių trijų sąvokų reikšmės. Vis dėlto, mano nuomone, pritrūkstama argumentų pagrįsti jų substancinį lygiavertiškumą, įrodyti, kad tyrime jos funkcionuoja kaip tos pačios prigimties, to paties lygmens ir kokybės dėmenys. Mobilumas, imago, įvairios kitokios (e)migracijos patirtys – nesvarbu, išgyventos, pamatytos, išklaustos ar įsivaizduotos – čiuopiamos, stebimos ir analizuojamos per literatūrą kaip per dokumentuojantį komunikacinį tarpininką. Taigi literatūra tampa tokiu dėmeniu, kuris tam tikru būdu „(ap)gobia“ kitus dėmenis, per kurį kiti manifestuojasi, ir tai turbūt būtų buvę tikslinga išryškinti jau monografijos pavadinime. Tuo labiau, kad pačios autorės literatūra įvardijama kaip mobilios (e)migracinės tikrovės „liudijimai“, „dokumentai“, „atspindys“, „antropologinis kolektyvinės atminties audinys“, sakoma, kad „literatūroje (e)migracija *atsispindi* [išskirta – V. B.]“ (LMI, 27) ir panašiai. Ne vienoje vietoje pabrėžiama ne savaiminė estėtinė, bet „tarpininkaujanti“ komunikacinė (sociokultūrinė, antropologinė) analizuojamosios literatūros vertė ir naudingumas.

Optimalus yra sumanymas kiekvieną tiriamąjį monografijos skyrių užbaigti reziumuojančiu, mintis konsoliduojančiu nedidelės apimties dalinių išvadų poskyriu. Apskritai veikalo struktūravimas, nuoseklus jo kompozicinių dalių eiliškumas, tikslūs jų įvardijimai labai lengvina skaitymą ir suvokimą⁵. Labiausiai girtinas atrodo baigiamasis monografijos skyrius „Išvados. Nuo pokario išėivijos

5 Jį kiek apsunkina tai, kad turinyje surašyti vien tik skyrių pavadinimai. Dėl to turinys galbūt ir atrodo išvaizdžiau, nes sutelpta į vieną knygos puslapį, bet skaitytojui jis tikrai neparankus: įdėmesnio skaitytojo žvilgsnis visada siekia viena ar keliom aprėptim matyti knygos visumos, visų – kiek jų bebūtų – skyrių, poskyrių, skirsnų, skirsnelių ir t. t., išsklotinę „žemėlapi“, pagal kurį galėtų lengvai ir greitai papuslapiui orientuotis bet kurioje knygos vietoje.

iki šiuolaikinės (e)migracijos“. Kompozicine prasme jis net šiek tiek „noveliškas“, nes netikėtas, pateikiantis malonią mokslinę staigmeną: jame lyginamuoju būdu apibendrinami šioje ir jau minėtoje pirmojoje autorės monografijoje *Tarp nostalgijos ir mimikrijos. Lietuvių ir latvių pokario išėvijos romanai* gauti tyrimų rezultatai.

Pokario lietuvių ir latvių išėvijos bendruomeniškumą, kultūrininkų ir rašytojų poreikį telktis keičia XXI a. Lietuvos ir Latvijos (e)migrantų individualizmo, atomizavimosi tendencijos. Pastebima, kad „[r]ašytojas egzilyje buvo daugiau kultūrinis, o dabartinėje emigracijoje – socialinis vaidmuo“ (LMI, 290), kad kūriniuose yra svarbios nebe retrospektyvios, į praeitį, į paliktą tėvynę orientuotos vertybinės nuostatos, bet – perspektyvios, į individualiai susikuriamą ar susikursimą ateitį nukreiptos nuostatos. Teigiama:

Šiuolaikinės literatūros visumą apibrėžtų horizontalė, suplokštėjęs egocentrisis buitinis pasakojimas, stokojantis vertybių ir orientyrų, o pokario išėvijos literatūros visumą tiksliau atspindėtų vertikalė – intelektualinis, egzistencinis, patriotinis etosas, savirefleksija. Realybės naratyvizacijai [XXI a.] ima stigti literatūrinės raiškos rafinuotumo, ji darosi trivalesnė, atspindi aktualijas [...]. Daugelis išėvijos rašytojų tėvynę rado ir išsaugojo kalboje, o naujoji (e)migracijos literatūra – tikra kalbos kismo laboratorija [...]. baltų [šiuolaikinės (e)migracijos] literatūros seka pasaulinėmis literatūros tendencijomis: išteritorinimu, transnacionalumu, daugiakalbyste ir pan. (LMI, 293, 295).

Visi esminiai baigiamųjų išvadų teiginiai, apibendrinimai imponuoja savo empiriniu ir teoriniu patikimumu, konceptualumu, svarba abiejų šalių literatūros, kultūros istorijai, iš dalies ir sociopolitinei, socioekonominei jų istorijai. Vos perskaitęs išvadas ir užvertęs monografiją, kažkodėl prisiminiau ir net dar kartą peržvelgiau Vytauto Kavolio pastabas apie *judryjį žmogų*, apsistodamas ties šiuo sakiniu: „Kartu su judresniu žmogum ateina ir „netvarkos“ visuomenėje ir žmogaus sieloje pajutimas“⁶. Tačiau vėliau suabejojau, ar šis prisiminimas nėra klaidinantis?

6 Vytautas Kavolis, „Epochų signatūros“, in: Idem, *Žmogus istorijoje*, Vilnius: Vaga, 1994, p. 460.

* * *

Zanda Gūtmanė, produktyviai tęsdama latvišką lyginamojo literatūros mokslo paradigmą, tradiciškai renkasi literatūrinės Baltijos šalių studijas, nors latviškai jas ir įvardija kaip (literatūrinės) baltistikos studijas (*baltistikas studijas*; žr. TTI, 29 ir kitur). Laura Laurušaitė išlieka lietuviškajai tradicijai įprastos literatūrinės baltistikos baruose, tiesa, gerokai praplėsdama jos ribas, sampratą. Nepaisant šių kiek skirtingų žvalgymo pozicijų ir aprėpčių, abi mokslininkės atidengia labai turiningą XX amžiaus totalitarizmo ir XXI amžiaus (e)migracijos literatūrinių patirčių ir vaizdinių galeriją. Stebint ją, galima suprasti svarbių mentalinių lūžių, poslinkių Estijoje, o dar labiau Lietuvoje ir Latvijoje istoriją, šiuolaikinę jų dinamiką, ryškėjančias ateities perspektyvas. Galima apčiuopti ir tam tikrus specifinius įvairių tokių poslinkių skirtumus, egzistavusius ir egzistuojančius tarp Baltijos kaimynų, ir šiuos skirtumus gerokai pranokstančias bendrąsias tendencijas.

Abi monografijos, parodančios, kaip mažosios postsovietinės Rytų Europos šalys atlaikė praėjusio šimtmečio totalitarizmo išbandymus, kaip jos reaguoja į šio šimtmečio globalizmo, pasaulio be ribų iššūkius, viliones, neabejotinai būtų įdomios ir platesnei tokio pobūdžio klausimais besidominčiai bendruomenei. Manysčiau, kad abi nusipelno ne tik tarpusavio vertimų, t. y. vertimo iš lietuvių į latvių ir priešingai (Gūtmanės veikalo – ir į estų), bet – galbūt jas patrupinus, atitinkamai adaptavus – ir tarptautinei auditorijai prieinamo vertimo į anglų kalbą.